

kisajátítása után ugyanis állampolgári szempontból – a szocializmus elveinek megsértése nélkül – többé nem lehet különbséget tenni kisajátító és kisajátított között.

A hatalom a szóban forgó döntéseinek többször a régi rendszer jogszabályaira hivatkozott, amely rendszert különben fenntartás nélkül fasisztának minősítette. Teljesen megfélemlített arról, amit az 1949-es alkotmánytörvény tartalmazott. Nem is beszélve azokról a jogszabályokról, amelyeket a népi demokratikus törvényhozás alkotott. Az 1946: I. tc. például bevezetőjében deklarálta az állampolgári alapjogokat: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok irányításában. Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül, és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.” A fentebbieket az 1946: X. tc. még azzal is megerősítette, hogy büntetett követ el, és – amennyiben súlyosabb büntetendő rendelkezés alá nem esik – öt évig terjedő börtönnel büntetendő az a közhivatalnok, aki hivatali eljárásában vagy intézkedésével másnak „az 1946: I. tc. bevezetésében foglalt valamely természetes és elidegeníthetetlen jogát törvényellenesen megsérti”.

Időről-időre napjainkban is elhangzanak olyan vélemények, amelyek sokallják az irodalom és a művészet, valamint a történetírás kritikáját a második világháború után elkövetett embertelenségekről és törvénytelenységekről. Nincsen igazuk. Az érintettek sérelmeit orvosolni és a sebeket begyógyítani csak őszinte szóval, anyagi és erkölcsi rehabilitációval, valamint az áldozatok elsiratásával lehet és kell.

BALOGH SÁNDOR

Törvénytörtők

Jegyzetfüzet-lapok

Elhallgatott vagy észre nem vett témákat hoz a néző elé a Gyűlés-testvérek filmje.

Egyszerű emberek döntenek a tanya falát... Elgondolkodtató: mit el nem tudnak végezteni a műveletlen tömegekkel a modern állam propaganda eszközeivel a maguk messianizmus-forradalmiságát kiélő középosztályok. Mennyit tud történetírásunk a térségünkben lezajlott politikai harcok társadalomtörténeti háttéréről? Keveset.

A kitelepítés alapja egy 1929. évi törvény... Elgondolkodtató: mennyire volt szándékos az 1949 után kiépült sztálini rendszerekben a politikai élet jogi szabályozásának hiánya, ami a hatalmi apparátusban ülők önkényeskedésének alapja volt; mennyiben volt ez a „jognélküliség” az álforradalmi kommunisztikus államelképzelés propagandájának része, amely az egyén szabadságának jogi biztosítékait a „burzsoá individualizmus” részének tekintette; így a végrehajtó hatalomban ülők – a legkisebb hivatalnokok is – minden tettüket a „nép nevében” hajhatták végre. (A legkisszerűbb emberi gonoszság, irigység kiélése a mindennapi életben a „kommunista rendszer” pecsétjét viselhette.) Kétségtelen: egyén-társadalom viszonyának szabályozatlansága az egyéni és közösségi érdek összhangjának megteremtését tette lehetetlenné. A közösségi eszme, a „közösségi érdek” lejáratása lett ennek egyik következménye. Vajon fel tudjuk-e térképezni: mennyiben járult hozzá e máig élő „történelmi örökségünk” az 1960–80-as években a közösségi eszmerendszer (szocializmus etc.) lejáratásához és a klasszikus polgári társadalmaknál sokkal erősebb individualizmus megjelenéséhez? Községi közönyhöz?

Az állatorvost vízhordásra fogják... Elgondolkodtató: vajon mikor fogja történetírásunk az egyes politikai rend-

szerek értékelésénél alapszempontnak tekinteni a társadalom életének szakszerű üzemeltetését. A kikövetkeztetett ideológiák (haladó, reakciós, baloldali, konzervatív), mint mércék, a napi politikai küzdelmekben használt megjelölések: politikai csoportokra, eszmei áramlatokra stb. A (történet)tudományos értékmérő megítélésünk szerint: melyik politikai irányzat működtette a leghasznosabban – azaz legszakszerűbben – az adott társadalom szempontjából a kézbevert vezetői hatalmat. Ezt érvényesnek tartjuk minden történelmi korszakra nézve. A sztálini rendszer eszakszerűség igényét háttérbe szorította: a „nagypolitikában” éppúgy, mint a termelés mindennapjaiban. A bánásmód a régi középosztállyal nem egyszerűen „antihumánus” volt, „törvénytelen” volt, hanem a tökéletes iskolázatlanság mutatója a közösség vezetésében. Vajon felfigyel-e történetírásunk arra: az iparosképzéstől az értelmiség képzésig, az esztergapadtól a funkcionárius kiválasztásig a szakszerűség szempontjának kiiktatása az egyik eredője, hogy a térség sztálini rendszerében mind a politikai apparátus, mind a termelési szféra (irányítók és irányítottak egyaránt) alacsony szakmai színvonala olyan drasztikusan mutatkozik meg a 70–80-as években?

„Úgy éreztem, ezek a szocializmus ellenségei”, „én erről nem tehettem”. Elgondolkodtató: az erőszakszervezetek egyszerű közkatonáinak „bemagyarázták”, hogy a kitelepítettek a nép ellenségei, grófok, urak. A piszkos munkát elvégezték az egyszerű, mondhatjuk primitív, emberek. Áldozatoknak is érzik magukat öregkorukra. De vajon a „parancsra tettem” önfelmentést miért csak az 1945 előtti korszak szereplőinél – fasisztáknál, vagy régi katonatiszteknel, csendőröknél – utasítjuk vissza? Történészek, politikusok egyaránt így gondolkodnak. A parancs végrehajtóját ugyanaz az értékelés illeti, mint a parancsot magát. (Törvénytelen, kegyetlen, fasiszta etc.)

De hol vannak azok, akik a parancsot kiadták? Látunk végre hús-vér figurákként ÁVH-s kiskatonákat, tudatlanságukban is kegyetlenkedőket. De akik az „eszmét” „konkretizálták” – azaz az erőszakszervek módszereit kialakították, diktálták – nem ilyen sza-

kadt külsejű, bűnösségükben is százalmas figurák voltak. A „közlegények” felelőssége mögött a történetírás miért nem fedi fel a „tisztek” felelősségét? Akik jól öltözöttek, kultúráltak voltak és természetesen nem szorították az asszonyok lábát, nem verték ki a tejet a gyerek elől az edényből. *Erőszakszerveink (rendőrség, hadsereg) társadalomtörténete várta még magára.* Ha egyszer elemzés készül erről, sok mindent megérthetünk majd az 1949 utáni hatalmi rendszer „osztályalapjairól”...

„Semmiféle rehabilitációban nem részesültünk.” A táborból szabadulás után nem hogy kárpótlásban részesülne, hanem folytatódik – most már elkülönítés nélkül – a hátrányos megkülönböztetés. („Felszabadultunk 53 ószén” – figyelemreméltó kifejezés.) Könnyen írja a jegyzetpapírra a történész: a magyar politikai életben nemcsak a sztálini rendszer alapintézményei, de alap gondolatai is tovább éltek a köznapiban. Az állami vezetés szintjén az 1957 utáni kétarcúság a jellemző velük kapcsolatban is (hogy „nem verekednek” már – mondja az egyik átélő, de hallgatás az anyagi, jogi sérelmek orvoslásáról; sőt, egyáltalán arról, hogy itt valakivel sérelmek történtek). És a társadalom „jó partner” a politikai vezetésnek: a lakóhelyi vezetők „volt likvidált személy”-ként kezelik őket. (Vajon ennyire nem képes egy társadalom a kis csoportok szintjén az államvezetéstől függetlenül önálló ítélet kialakítására? A diktatúrákat szereti a történetírás valamiféle „népnyúzó” rossz emberek önkényeskedésének bemutatni. Az ókortól napjainkig. De vajon a társadalom köznapiban szinten mennyire „felel meg” a szisztémának? Vagy ha nem, az ellentét mikor, milyen szinten vezethet robbanáshoz?)

A politika ritkán fogad el tanácsokat a történésztől, a múlt kutatójától. Inkább politikai bizottságokat alkot, hogy megmondja, most éppen milyennek kell látnunk a közvetlen múltat. Történeti tapasztalat: a hibák fel nem ismerése – emberi butaság része lehet. De a felismert hibák be nem ismerése – tisztességtelen. S ez a politikában mindig magában hordta a bukás veszélyét, a társadalmi hitel elvesztését. *Rehabilitálni, felülvizsgálni, beismerni...*

„Tudományos fokozatot a dokumentumfilmnek.” Ez az utolsó megjegyzés. A legutóbbi történész világkongresszuson külön téma volt javaslatunk: a nem írásbeli műfajokban gondolkodó történetírás a jövő nagy lehetősége szakmánkban. A kép, a mozgókép kifinomultabb *ábrázolási mód* lehet, mint az írás, a maga fogalomvilágával. Másrészt a képen, mozgóképen történő *emlékrögzítés* nagyobb forrásértékkel bír az utókornak, mint az írásos emlékek. (Mennyivel többet mond el a szenvedéllyel beszélő átélő, mintha csak a leírt visszaemlékezését olvasnánk...) Vajon elismeri-e végre a történettudomány – a múlt század eszközeivel dolgozó szakmánk –, hogy a jövő század ismeretfeldolgozási és közvetítési eszközeit, formáit sürgősen birtokba kell vennie?

A Törvénysértés nélkül a legjobb forráskiadványok közé tartozik, amit a jelenkor történetünkről készítettek, itthon és külföldön egyaránt. Vajon nem szakmánk értékrendje hanyatlik, ha ilyen alkotások nem pályázhatnak a tudományos fokozatok (kandidátusi, doktori etc.) elnyeréséért?

GLATZ FERENC

Emlékek a Sztálin-szobor születéséről

Festőművész vagyok, a Magyar Népköztársaság Érdemes és Kiváló Művésze, szigorúan éltem és élek, és szeretem, ha körülöttem rend van és tiszta léghő. Ezért e levél.

A História 1987/5–6. számának 19. oldalán a harmadik oszlopban a következő sorok állnak: „Apró, de elgondolkoztató közjáték, hogy még az első pályázat idején, 1950 áprilisában, Mikus volt az egyetlen, aki Redő Ferencel, a Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztályának vezetőjével három hetet tölthetett a Szovjetunióban, szovjet szobrászok műtermében...”

Ez egyszerűen nem igaz. Tény, hogy én egy kulturális delegációval voltam ebben az időben a Szovjetunióban. A delegáció tagjai voltak: Alexits Kálmán matematikus az MTA képviselőjében, Bernát György az MSZBT főtitkára, Both Béla és Gellért Endre színházi rendezők, Kakuk N-né (vmilyen tömegszervezetből), Kuczka Péter költő, Majlát Jolán a Kultint főtitkára, Mándy Éva író, Mészáros Ági színművész, Mikus Sándor szobrász, Straub F. Brunó biokémikus és még 2-3 fő, akikre nem emlékszem.

Előirányzott programunk nem volt, és nem is lehetett. Vendéglátóink egy általános idegenforgalmi programmal fogadtak, amiben volt városnézés, tanácsi hivatal, építkezés, szerszámgépgyár, húsüzem, bölcsőde, óvoda, színház, mozi, cirkusz, Tretyakov stb. Néhány nap Grúziában. Vezető nélkül egyáltalán nem mozoghattunk. Miután a program az én szakmai érdeklődésemnek nem felelt meg, határozottan kértem, hogy az élő képzőművészettel is találkozhatok, és így a harmadik hét végén meglátogathattuk a Képzőművész Szövetség festő elnökét, A. Geraszimovot és a szobrász Muhinát, aki a Csajkovszkij szobrán dolgozott éppen. Olyan igény, hogy én a leendő Sztálin-szobor érdekében Mikust a szovjet szobrászokhoz kalauzoljam, senki részéről fel sem merült, legkevésbé Mikus részéről. De ha felmerült volna, akkor se tudtam volna teljesíteni.

De – enyhén szólva – méltatlan dolog feltételezni a már halott Mikus Sándorról, aki kiváló szobrász volt, hogy amikor őt egy jelentékeny feladat foglalkoztatta, akkor kíváncsi lett volna arra, hogy más szobrászok ugyanazt a feladatot hogyan oldották meg. Mikus tehetséges ember volt és etikus művész.

Hogy a cikkíró honnan vette az információt, azt nem tudom. De hogy én élek és itt vagyok, az köztudott, és ha segíthetek valahol egy probléma megvilágításában, akkor megteszem, még ha nem is nagyon szeretek mással foglalkozni, mint a saját mesterségemmel. De azt például mindjárt elmondhattam volna, hogy Sztálin 70. születésnapjával kapcsolatban három szobrászati pályázat volt kiírva. Egy érmészeti, amit Borsos Miklós nyert, egy portré, amit Pátzay Pál nyert és a köztéri szobor, amit Mikus nyert.

Félreértés ne essék, ha feladatomból adták volna a szobrászműtermek látogatását, akkor megtettem volna minden tőlem